

Stanisław Świtlik

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

 <https://orcid.org/0000-0001-7747-136X>

stanislaw.switlik@kul.lublin.pl

Między lękiem a koniecznością: motyw wojny w utopiach XVII i XVIII wieku

Between Fear and Necessity: The Motive of War in the Utopias of the 17th and 18th Centuries

SUMMARY

The war seems an inappropriate element in the commentary on utopian texts. Yet it is one of the recurring motifs in fictions about Elsewhere in the 17th and 18th centuries. In the article, through famous works as well as those little known, we try to sketch the place and role of the warrior motif in the representation of fictional worlds and in the narrative construction. In the 17th century, it is only a question of the allusions and discreet mentions of the experience of the war which express the fears of the Utopians against the European conquerors. On the other hand, in the 18th century we observe the appearance of warlike episodes which are part of the storyline, which expresses the hold of the novel on the traditional model of utopia. War then becomes a necessity to accomplish a radical change undergone by the utopian community.

KEYWORDS – utopia, war, 17th century, 18th century

**Entre la crainte et la nécessité : le motif de guerre dans les utopies
des XVIIe et XVIIIe siècles**

RÉSUMÉ

La guerre semble un élément peu approprié au commentaire des textes utopiques. Pourtant, elle est un des motifs récurrents des fictions sur l'Ailleurs aux XVIIe et XVIIIe siècles. Dans l'article, à travers des œuvres célèbres ainsi que celles peu connues, on tente d'esquisser la place et le rôle du motif guerrier dans la représentation des mondes fictifs et dans la construction du récit. À l'âge classique, il n'est que question des allusions et des mentions discrètes à l'expérience de la guerre qui traduisent les craintes des utopiens contre les conquérants européens. En revanche, au XVIIIe siècle

on observe l'apparition des épisodes guerriers qui s'inscrivent dans la trame du récit, ce qui exprime l'emprise du roman sur le modèle traditionnel de l'utopie. La guerre devient alors une nécessité pour accomplir un changement radical que subit la communauté utopique.

MOTS-CLÉS – utopie, guerre, XVIIe siècle, XVIIIe siècle

1. Wstęp

Zestawienie pojęcia wojny i pojęcia utopii często wydaje się oparte na nieporozumieniu, skoro inne, zdaniem podróżników „lepsze” światy wydają się wolne od konfliktów zbrojnych. Słowa króla jednej z fikcyjnych krain kierowane do zachodniego przybysza wskazują na rangę wojny w hierarchii nieszczęść jakie nieustannie nawiedzają Europę: „Jaka szkoda, że musicie martwić się zarazą, wojną, głodem, chorobami, niepogodą, nierówną pogodą, niekaralnością kłamstwa i łaźnością z jaką ukrywa się krzywoprzysięstwo”¹. Słowa utopijnego władcy nie tylko przypisują poczesne miejsce przemocy zbrojnej, ale również sugerują, że społeczeństwa odległe od brzegów Europy są szczęśliwsze, ponieważ nie doznają serii nieszczęść, które nękają Europejczyków. Taki pogląd można bez większego wysiłku przyłożyć do wielu dzieł, które zarysowują na swoich kartach obraz społeczeństw odległych państw. Powszechne rozumienie utopii wynika z ideologicznego konfliktu między wyobrażonym miejscem, wolnym z definicji od wojennych nieszczęść a miejscem odniesienia czytelników, czyli ich własnym kontynentem, nawiedzanym nieustannie przez wojnę². Taka jednak perspektywa utrudnia obserwację roli wojny, która odsłania poszczególne niuanse i mechanizmy utopii w literackiej fikcji. Warto zauważyć, że pomimo pozorów wojna jest częstym motywem, który nawiedza utopijną prozę.

Stosowane w tym artykule pojęcie utopii odwołuje się do literackiej formy, która jest swoistym rozwinięciem podróży zmyślonej w XVII i XVIII wieku. Taka definicja gatunku opiera się bardziej na kryterium przestrzennego umiejscowienia fikcyjnej krainy niż na kryterium zaprojektowania lepszej przyszłości, którą można raczej odnaleźć w traktatach proponujących reformę europejskiej

¹ G. Casanova, *Icosameron ou Histoire d'Edouard et d'Elisabeth qui passèrent quatre-vingts [sic] un ans chez les Mégamicres habitans aborigènes du Protocosme dans l'intérieur de notre globe*, Paris, Éditions d'Aujourd'hui, 1986, t. III, p. 240-241 : « Quel dommage que vous ayez à vous plaindre de la peste, de la guerre, des famines, des maladies, des intempries [sic], des saisons inégales, de l'impunité du mensonge, et de la facilité que l'on a à masquer le parjure ! ». Jeśli nie zaznaczono inaczej, cytowane fragmenty zostały przetłumaczone przez autora artykułu. Cytaty zachowują ortografię wykorzystanego źródła.

² Rywalizacja Hiszpanii, Austrii, Francji, Szwecji, Anglii, Rosji i Prus w XVII i XVIII wieku na planie politycznym w Europie i na świecie dycydowała o konfliktach zbrojnych, które były stałym elementem rzeczywistości epoki nowożytnej. *Penser la guerre au XVIIe siècle*, éd. N. Grangé, Saint Denis, Presses universitaires de Vincennes, 2012 oraz J. Chagniot, *Guerre et société à l'époque moderne*, Paris, Presses universitaires de France, 2001.

rzeczywistości w danym momencie historycznym. Przyjęta metodologia wpisuje się w perspektywę badawczą Jeana-Michela Racaulta³.

Celem niniejszej pracy jest prześledzenie obecności wątków wojennych w wybranych tekstach utopijnych z XVII i XVIII wieku, które można postrzegać jako echo teoretyczno-filozoficznych ujęć wojny i pokoju⁴. Wywód biegnie od omówienia mniej lub bardziej jawnych i uznanych aluzji do stanu wojny, do jej rosnącej roli w utworach, już nie tylko jako motywu, ale literackiego przedstawienia, co, jak się zdaje, jest związane z ewolucją gatunku utopii⁵. Omawiany korpus zawiera dzieła różnych autorów, mniej lub bardziej znanych: Cyrano de Bergerac (1619-1655), Bernard Le Bovier de Fontenelle (1657-1757), Jonathan Swift (1667-1745), Ludwig Holberg (1684-1754), Pierre-Charles-Fabiot Aunillon (1685-1760), Charles-François Tiphaigne de la Roche (1722-1774), Restif de la Bretonne (1734-1806) i Giacomo Casanova (1725-1798). Zebrane obserwacje nie dostarczają z pewnością wyczerpującego komentarza, ale ukazują wagę dość często pomijanego wątku, który można zaobserwować w korpusie utopijnych fikcji, i co ważniejsze, który pozwala dokładniej zrozumieć specyfikę gatunku.

2. Motyw wojny w aluzjach: lęk ukryty

Utopianie zwykle są postrzegani przez europejskich odkrywców jako społeczność wolna od zmartwień, lęków i strachu typowych dla Europejczyków epoki nowożytnej. Inny od znanego świat bywa często traktowany przez podróżników jako repozytorium nadziei i skrytych marzeń, że istnieją przestrzenie, gdzie warunki bytu są lepsze od tych znanych. Odkrycie brutalnej prawdy, że odległy świat nie odbiega radykalnie w swojej naturze od Europy, jest często odbierane z zaskoczeniem i rozczarowaniem⁶. Tymczasem utopianie nie zaznawszy dramatu wojny, często okazują się bardzo świadomi jej przyczyn i zagrożeń. Według Tiphaigne'a de la Roche, w czasie pobytu w Giphantii, podróżnik ze zdziwieniem odkrywa do jakiego stopnia mieszkańcy tej zagubionej na pustyni krainy znają koleje wojen starożytności. Przedstawiciel „duchów pierwotnych” oprowadza przybysza po galerii obrazów, które przedstawiają panoramę konfliktów zbrojnych

³ J.- M. Racault, « Voyages imaginaires aux Antipodes et fictions théologico-politiques de l'Âge Classique », *Trois récits utopiques classiques*, éd. J.- M. Racault, Saint-Denis de la Réunion, Presses Universitaires Indianocéaniques, 2020, s. 7-20. J.-M. Racault, *L'utopie narrative en France et en Angleterre, 1675-1761*, Oxford, The Voltaire Foundation, 1991, s. 293-438.

⁴ Odsyłamy do artykułu Fabrice'a Brandliego, który komentuje to zjawisko w interesującym nas okresie. F. Brandli, « Guerre et paix », *Dictionnaire critique de l'utopie au temps des Lumières*, éd. B. Baczkó, M. Porret, F. Rosset, Chêne-Bourg, Georg Éditeur, 2016, s. 515-541.

⁵ J.- M. Racault, *L'utopie narrative en France et en Angleterre, 1675-1761*, op. cit., s. 749-750 oraz s. 766-771.

⁶ C. de Bergerac, *Tamten świat*, tł. J. Rogoziński, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1956, s. 114-115.

od czasów biblijnego Nimroda aż do epoki cesarzy rzymskich⁷. Bezradny i zakłopotany podróżnik nie jest w stanie zaprzeczyć okrucieństwu rodzimej kultury. Generalizując doświadczenia Europejczyków utopijny przewodnik podsumowuje krwawe dzieje ludzkości: *Takie jest pasmo skróconej historii gatunku ludzkiego. Masa szczegółów jest jedynie masą nieszczęść niemniej słynnych*⁸. Ten surowy osąd odzywa się echem w stosunku do innych utopijnych społeczeństw, które ze zgrozą postrzegają Europę i starają się unikać z nią kontaktu, gdyż może to zagrozić utopijnej monotonii i stabilizacji.

W pewnym stopniu to właśnie ten lęk przed utratą własnego szczęścia uzasadnia obecność fragmentów poświęconych refleksji nad niszczycielską siłą wojny, jakie można znaleźć w utopiach literackich XVII i XVIII wieku. Dość charakterystyczny przykład znajduje się w rozdziale VIII, w *Historii ludu Ażao* Fontenelle'a, w którym Van Doelvelt, holenderski podróżnik, ukazuje wiedzę utopian o „Wojnie, skarbie, niewolnikach i polityce”⁹. Ten bohater, który zrzędzeniem losu trafił do nieznannej krainy, zaświadcza, że pomimo odrazy do zbrojnej przemocy, utopianie rozumieją mechanizmy wojny oraz elementy, które determinują jej krystalizację. W sposób bardziej lub mniej jawny odległe społeczności posiadają rozwiązania prawne i administracyjne umożliwiające zorganizowanie armii. Owa gotowość na potencjalny konflikt ze światem zewnętrznym jest oparta na strachu przed najazdem. Wspominane często na marginesie, bez szerszego rozwinięcia i łatwe do przeoczenia, rady wojenne są częstymi elementami politycznych i społecznych ustrojów, w jakich żyją utopianie. Od publikacji dzieła Morusa, mniej lub bardziej rozwinięte formy ochrony militarnej wpisują się w dobrze znaną i wielokrotnie komentowaną politykę samowystarczalności i izolacjonizmu fikcyjnych państw, które leżą na antypodach Europy¹⁰. Rozwój podróży zmyślonych i utopii literackich jest silnie naznaczony społecznymi, politycznymi i intelektualnymi doświadczeniami okresu wielkich odkryć geograficznych, od Krzysztofa Kolumba aż do Jamesa Cooka¹¹.

U źródeł swoistego niepokoju, jaki nawiedza utopijne społeczności leży niebezpieczna z ich perspektywy żądza dominacji i podboju, którą kierują się Europejczycy. Negatywnym modelem są hiszpańscy konkwistadorzy. Jean-Michel Racault wskazywał już jak postacie Pizarra czy Cortesa inspirowały utopijne

⁷ Ch.- F. Tiphaigne de la Roche, *Giphantie*, Paris, N.- F. Moreau, t. I, s. 143.

⁸ *Ibid.*, s. 176: « Tel est le tissu désastreux de l'histoire abrégée du genre humain : la foule des détails n'est qu'une foule de malheurs moins célèbres ».

⁹ B. Le Bouyer Fontenelle, *La République des philosophes, ou Histoire des Ajaoiens. Ouvrages posthumes de Mr. de Fontenelle*, Genève, s. n., 1768, s. 90-109. Tłumaczenie tytułu zaczerpnięte jest z propozycji translatorskich z dzieła B. Baczo, „Drzewo w Ażao”, in *Hiob mój przyjaciel. Obietnice szczęścia i nieuchronność zła*, tł. J. Niecikowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 100-118.

¹⁰ C. de Bergerac, *op. cit.*, s. 114-115.

¹¹ J.- M. Racault, « Voyages imaginaires aux Antipodes et fictions théologico-politiques de l'Âge Classique », *op. cit.*, s. 11-16.

działa¹². Mieszkańcy nieznanych lądów niekoniecznie sami myślą o podboju. Zależy im raczej na utrzymaniu dobrostanu w jakim żyją i kierują się chęcią jego obrony. Nierzadko też wyspiarze organizują misje tajnych wysłanników, aby ci obserwowali zamorskie ekspedycje Europejczyków i w razie potrzeby ostrzegli swoich władców. Chyba najjaskrawszym przykładem takiej strategii jest utrzymywanie stałego szpiega w Europie przez lud Krystynów w utopii Retifa de la Bretonne z 1781 roku¹³. Perspektywa utworzenia silnej armii, która odparłaby atak potencjalnego nieprzyjaciela, a tym samym udział w wojnie obronnej oraz strategię skrytych działań wywiadowczych są raczej traktowane jako „zło konieczne” i wyraz nieustającej obawy, niż jako ambicja władz utopijnych państw.

W utworach, które stanowią kanon sformułowany w latach 1676-1677 wojna maluje się niczym złowieszczą wizją, która może położyć kres panującemu *status quo*. Utopianie najchętniej uniknęłyby jej. Paradoksalnie jedyny konflikt zbrojny, o którym przeszłość fikcyjnych społeczeństw zaświadcza to wojna leżąca u początków samej utopii: pozornie idealne społeczności czerpią swoją siłę z przemocy, która im pozwoliła zaistnieć. Być może to właśnie uzasadnia ich obawy przed wojną jako siłą, która może wszystko obrócić w proch: stabilny system polityczny funkcjonujący w korzystnych warunkach geograficzno-gospodarczych może zostać zrujnowany w wyniku interwencji obcych sił. Początek osiedlenia się ludu Ażao na nieznanym wyspie i początek Republiki Filozofów wpisuje się w normy polityczne jakie na swój sposób ustanowił Utopus, założyciel wyspy w dziele Tomasa Morusa¹⁴. Podobieństwo doświadczeń utopian wskazuje konserwatywny charakter idealnych społeczeństw z ich wartościami i obawami.

Najbardziej rozpowszechniona opinia wśród Ażaońców o ich pochodzeniu jest taka, że wywodzą się z Chin lub Tatarii, i że ich przodkowie opuścili swoją ojczyznę, aby zamieszkać na jakiejś pustyni, i aby wyrwać się spod tyrańskich rządów i przesądów. — Po opuszczeniu rodzimych ziem przybyli na wyspę, którą nazwali Ażao, a której pierwotnej nazwy nie znamy. Ta wyspa była częściowo zaludniona przez dość leniwy lud, który nowi mieszkańcy Ażao wygonili aż do gór Kalusti, gdzie zostali zmuszeni do posłuszeństwa. — Uczylnili ich wszystkich niewolnikami, a po przeliczeniu, stwierdzono, że tubylcy byli zbyt liczni, aby się ich nie obawiać. Dlatego też przesyto mieczem tych powyżej 50 lat. — Wszystkie szczegóły najazdu na wyspę oraz nieszczęścia jej mieszkańców są przekazywane w rodzaju „małych poematów”, których niewolnicy starają się nauczyć swoje dzieci pomimo wyraźnego zakazu Ażao¹⁵.

¹² J.-M. Racault, *Nulle part et ses environs : Voyage aux confins de l'utopie littéraire (1657-1802)*, Paris, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2003, s. 62.

¹³ N. E. Rétif de la Bretonne, *La Découverte australe par un Homme-volant, ou Le Dédale français*, Paris, s. n., 1781, t. III, s. 566.

¹⁴ J.-M. Racault, *Nulle part et ses environs*, *op. cit.*, s. 55-71.

¹⁵ B. Le Bouyer de Fontenelle, *op. cit.*, s. 91-93 : « La plus commune opinion parmi les Ajaoiens, sur leur origine, est, qu'ils sont sortis de la Chine ou de la Tartarie, & que leurs ancêtres n'ont abandonné leur patrie pour aller habiter quelques terres désertes, que pour se soustraire à un gouvernement tyrannique & à la superstition. [...] — Partis de quelque contrée que ce fût [...] ils ont abordé dans l'Isle qu'ils ont nommé Ajao & dont nous ignorons l'ancien nom. Cette Isle

Być może pokoleniowe wspomnienie rozlewu krwi i przemocy, jakich dopuścili się utopianie w odległych wiekach uzasadnia ich obawy przed konfliktem zbrojnym. Moment założycielski zbrojnego najazdu jest najczęściej jednym z nielicznych fragmentów narracyjnych, które znajdują się w opisach utopijnych instytucji, norm i obyczajów w końcu XVII i początku XVIII wieku. Dynamika dziejowa, którą wprowadza wojna, wydaje się być w sprzeczności z ukochaną przez utopian monotonią i niezmiennością życia.

Czasami opór przeciwko wojnie jest możliwy do zaobserwowania w aluzjach lub sugestiach o potencjalnym przygotowaniu społeczności do ataku wroga. Instytucje takie jak rada wojenna, o których jedynie wspomina się, są niemymi przykładami wyrażającymi obawy utopian. W utworach z XVII wieku trudno szukać literackich przedstawień wojny w utopii. Przykład na swoisty opór przeciw podejmowaniu motywu okrucieństwa wojny można znaleźć w *Państwach i cesarstwach Księżycy* Cyrana de Bergerac. Poznając stopniowo obyczaje i filozofię mieszkańców satelity, podróżnik dziwi się, że w krainie Selenitów wybuchają wojny. Dowcipna odpowiedź dwórki królowej, skrytej wielbicielki przybysza, wskazuje na wymiar komiczny konfliktu, gdzie równi walczą z równymi, a zwycięstwo jest wynikiem całkowitego przypadku, nie zaś słuszności sprawy czy wyższości talentów jednej ze stron. Wątek wojny ginie równie szybko jak się pojawia w utopii Cyrana, gdzie przeważają debaty i spekulacje filozoficzne¹⁶. Wojna zostaje zredukowana do rozmiaru kolejnego przykładu specyfiki księżycowej krainy.

3. Wojna w utopii: ucieleśnienie lęku w reprezentacji

Wydaje się, że zmiana w przedstawianiu wojny następuje stopniowo od lat czterdziestych XVIII wieku. Nie chodzi tutaj o przewartościowanie wojny jako takiej, pozostaje ona nadal okrutnym doświadczeniem społecznym. Nowe podejście polega na wprowadzaniu coraz częściej scen i epizodów wojennych w narracyjnej warstwie utworów. Należy tutaj wspomnieć o konflikcie zbrojnym, który jest opisany w pierwszej podróży Gulliwera, w której to Liliputowie mierzą się z siłami Cesarstwa Blefescu. Chodzi tu jednak o satyryczne przedstawienie brytyjsko-francuskich sporów z przełomu wieków. Nie jest to wykorzystanie motywu, który istotnie przekształca, a może i unieważnia ideał doskonałości jaki jest

---

étoit peuplée en partie par un peuple assez indolent, que les Ajaoiens poursuivirent jusques dans les montagnes Kalusti, ils les obligerent tous à se rendre à discrétion [...]. — Ils les firent tous esclaves, & après en avoir fait la revue, ils trouverent qu'ils étoient en trop grand nombre pour qu'on n'en eût rien à craindre ; ainsi ils passerent au fil de l'épée tous ceux au dessus de 50 ans. — [...] Tous ces circonstances de l'invasion de l'Isle & du malheur de ses habitants, passent de père en fils dans des especes de petits poèmes, que ces esclaves ont un grand soin de faire apprendre à leur enfans [...] malgré les défenses expresses des Ajaoiens [...] ».

¹⁶ C. de Bergerac, *op. cit.*, s. 114-115.

przypisywany utopiom. Po klęsce Blefescu osiągniętej dzięki interwencji Gullivera, ład i porządek powracają do krainy Liliputów¹⁷.

Inaczej rzecz przedstawia się w *Podróży do krajów podziemnych Mikołaja Klimiusza* Ludwiga Holberga z 1741 roku. Norweski podróżnik, zyskawszy uznanie wśród mieszkańców krainy Qvam, zostaje ogłoszony jej władcą. Dając się uwieść niepohamowanej ambicji, Klimiusz zmusza swoich poddanych do podboju sąsiednich ziem. Jego imperium rozrasta się wprowadzając jednak epokę grozy i strachu szerzonych orężem. Obrazy okrucieństwa typowe dla nowożytnej Europy stają się również elementem rzeczywistości utopijnego podziemia. Mimo, że ostatecznie rządy przemocy Klimiusza zostają obalone przez samych utopian, a przewrotny król podziemia opuszcza swoje zbuntowane królestwo, nie zmienia to faktu, że pokojowy wymiar utopii został nieuchronnie zachwiany. Obawy wielu fikcyjnych ludów zostały urzeczywistnione¹⁸. Wprowadzone przez Europejczyka zmiany doprowadziły do upadku pokoju.

Inny przykład pochodzi z cyklu podróży potomków Wiktoriana po wyspach południowej półkuli ziemskiej, który zostaje opisany w *Découverte australe* Restifa de la Bretonne z 1781 roku. Na polecenie ojca, Aleksander i Hermantyn opuszczają wyspę Krystynów zamieszkałą przez ich rodziców i podejmują eksploracje okolicznych wysepek i archipelagów. Ekspedycja ma na celu nie tylko geograficzny rekonesans, ale również przewiezienie przedstawicieli odkrytych ludów na wyspy opanowane przez Krystynów w celu ich adaptacji do oświeceniowych norm europejskich. W ciągu licznych podróży wysłannicy Wiktoriana nie napotykają oporu ze strony ludów wywodzących się z fantastycznych skrzyżowań ludzi ze zwierzętami. Sami Krystynowie mogą uchodzić za lepszy rodzaj ludzi ponieważ dzięki talentowi ich ojca założyciela Wiktoriana są w stanie przemierzać olbrzymie odległości dzięki złożonemu systemowi skrzydeł. Poniekąd są kontynuatorami wynalazcy z Krety, mitologicznego Dedala. Naturalnymi przeciwnikami tych „latających ludzi” (*hommes volants*) są „ludzie-ptaki”. To właśnie na wyspie tych ostatnich, w czasie XXV podróży dochodzi do serii bitew pomiędzy dwoma ludami, zakończonych względnym zwycięstwem synów Wiktoriana. Jednak silna konkurencja wynikająca z natury bliskich sobie dwóch ludów sugeruje brak możliwości porozumienia między nimi i wskazuje na nieuchronność konfliktu, który, jak sugeruje narrator utworu, prawdopodobnie będzie trwał jeszcze długo. Konflikt Krystynów z ludźmi-ptakami wydaje się być jednym z najbardziej wyrażnych przykładów radykalnej opozycji między dwoma utopiami, które muszą się zwalczać, aby zachować swoją niezależność¹⁹.

¹⁷ J. Swift, *Gulliver's Travels*, ed. P. Dixon, J. Chalker, Harmondsworth, Penguin Classics, 1985, s. 84-89.

¹⁸ L. Holberg, *Voyage de Nicolas Klimius dans le monde souterrain*, tr. M. de Mauvillon, Copenhague, Jacques Preuss, 1741, s. 340-568.

¹⁹ N. E. Rétif de la Bretonne, *op. cit.*, t. II, s. 410-422.

W momencie, kiedy aluzje do wojny ustępują miejsca literackiej reprezentacji, w ekonomii opowiadania zbrojne epizody przybierają różną formę i objętość. O ile bitwy latających ludzi z ludźmi-ptakami wpisują się w politykę podboju nieznanymi ziem przez Wiktorian, i do pewnego stopnia zacierają się w serii tryumfów zdobywców, to nie zawsze idzie o marginalny etap rozwoju akcji. Jeśli wojny prowadzone przez Klimiusza są istotnym elementem opowiadania, ale umiejscowionym poniekąd na jego krańcu, jako swoisty sygnał, że narracja powinna się zakończyć, to już w *Azorze*, mało znanym utworze opata Aunillon z 1750 roku, który wiele czerpie z utopii, epizody wojenne stanowią jeden z momentów zwrotnych w historii nieznannej wyspy²⁰. Pomimo swojego negatywnego charakteru, wojna doprowadza do eliminacji przeciwników postępu. Po tej okrutnej próbie, wyspiarze mogą w końcu cieszyć się pełnią bogactwa materialnego i intelektualnego swojego państwa.

Warto jeszcze wspomnieć o wojnie jaką odnajdujemy w *Icosameronie* Casanovy z 1787 roku. Jest to konflikt bardziej polityczny niż rasowy. Jedną z monarchii fantastycznego ludu Megamików zreformowana przez angielskiego podróżnika Edwarda wypowiada wojnę najbardziej potężnej republice w podziemiu. Oprócz interpretacji biograficznej, według której autor dokonywałby na kartach powieści rozrachunków z niesprawiedliwą ojczyzną (do końca swojego istnienia państwo weneckie było przecież jedną z nielicznych republik w przedrewolucyjnej Europie), można dopatrywać się konfrontacji między skostniałym systemem politycznym republiki, a sprawną i skuteczną monarchią, wspomagającą się nowymi odkryciami technologicznymi oraz filozofią. Triumf monarchii nad republikanami jest jednoznaczny symbolem wyższości silnej i oświeconej władzy nad opartymi na przesądach i korupcji rządami oligarchii²¹. Ten jeden z najdłuższych epizodów wojennych w utopii jest punktem zwrotnym, bliskim modelom Holberga i Aunillona. Wojna jest przedstawiona jako ostateczny moment przemiany utopijnego podziemia oraz podsumowanie cywilizacyjnego procesu, jaki przechodzi społeczność utopian. Zarówno na początku historii utopii jak i w momencie przełomu, wojna oznacza świt nowych czasów. Nie zostaje jednak dopowiedziane, czy będą one lepsze od minionych. Wojna pozostaje wciąż jaskrawym przykładem zachwiania harmonii i szczęścia utopian.

4. Konkluzja

Tradycyjny model utopii przełomu XVII i XVIII wieku charakteryzuje się względnie sztywną konstrukcją opartą na naracyjnej ramie oraz centralnych partiach utworów, które najczęściej są opisem obyczajów i norm typowych

²⁰ P.- Ch. F. Aunillon, *Azor ou le Prince enchanté, Histoire nouvelle, pour servir de chronique à celle de la terre des Perroquets : traduite de l'Anglais du savant Popiniay*, Londres, Vaillant, 1750, t. II, s. 66-88.

²¹ G. Casanova, *op. cit.*, t. V, s. 156-227.

dla fikcyjnego społeczeństwa. Rola bohatera-podróżnika jest ograniczona do funkcji obserwatora i świadka nieznannej w Europie społeczności. O ile taki literacki schemat zezwala na aluzje lub teoretyczne założenia na temat wojny, to wyklucza on przedstawienie konfliktu zbrojnego, chyba że jako wydarzenie z przeszłości, tak jak w historii założenia utopii. Wojna destabilizuje harmonijny układ sił w fikcyjnym świecie. Konflikt jest związany z obecnością aktywnych i czynnych podróżników, takich jak Klimiusz, Wiktorian i Krystynowie czy Edward. Co więcej, to podróżnik sprowadza realne zjawisko wojny do krain, które harmonijnie funkcjonowały aż do jego przybycia. Intencje odkrywców utopii stanowią oddzielny obszar do omówienia, ale ich szkodliwa obecność w XVIII-wiecznych utopiach potwierdza obawy ludów w kanonicznych utworach: kontakt z obcą cywilizacją, która zacznie ingerować w sprawy utopijnych państw, może być zgubny. Nawet jeśli w przywołanych utworach można mówić o szczęśliwym rozwiązaniu konfliktu, nie unieważnia to obrazów rozlewu krwi. Odtąd groza i zniszczenia wojenne stają się realnym elementem rzeczywistości utopian, i tym samym zdecydowanie mniej różnią się oni od Europejczyków.

Rosnącą rolę motywu wojny w przywołanych utworach należy prawdopodobnie interpretować jako przejaw uginania się klasycznego schematu utopii literackiej pod naporem coraz prężniej rozwijającej się formuły powieści, eksponującej figurę bohatera. Wojna staje się coraz wyraźniejszym elementem konstrukcji narracyjnej, który determinuje przekaz podróżnika o nieznanach ziemiach. Od aluzji i hipotetycznych założeń, konflikty zbrojne stają się istotnymi epizodami, a czasem wręcz dłuższymi partiami fabuły. Wojsko, broń wojenna nie są już składnikami możliwych strategii mających na celu odparcie wrogich działań przybyszów, wojna i przemoc łączą się z coraz istotniejszą rolą podróżnika odkrywcy, który ingeruje we wcześniej niezachwiany porządek utopii. Niezależnie od różnic, Guliwer, Klimiusz czy potomkowie Wiktoriana nie ograniczają się do opisu społeczności, które posiadają jedynie ogólną wiedzę o wojnie, ale wszyscy angażują się, a czasami wręcz sami stymulują działania zbrojne. Ta swoista literacka materializacja konfliktów zbrojnych niewątpliwie rzuca dwojakie światło na ludy i społeczeństwa, które tak często utożsamiano ze światem szczęścia i pokoju. Realizacja zbrojnych wystąpień, które wcześniej były ograniczone do asekuracyjnej hipotezy, może sugerować, że pozornie niewinne społeczeństwa są jednak również zdolne do przemocy. I być może wojna w utopiach nie służy zdemaskowaniu literackiej iluzji, ale raczej pokazaniu, jak bardzo trudno jest uniknąć przemocy, tak typowego elementu życia społeczeństw w XVII i XVIII wieku. Wojna w utopii byłaby zatem literackim narzędziem służącym pogłębieniu refleksji o naturze człowieka i społeczeństwa, w jakim żyje.

Bibliografia

- Aunillon, Pierre-Charles Fabiot, *Azor ou le Prince enchanté, Histoire nouvelle, pour servir de chronique à celle de la terre des Perroquets : traduite de l'Anglais du savant Popiniay*, Londres, Vaillant, 1750
- Baczko, Bronisław, „Drzewo w Ażao”, in *Hiob mój przyjaciel. Obietnice szczęścia i nieuchronność zła*, tł. Jerzy Niecikowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 100-118
- Bergerac, Cyrano de, *Tamten świat*, tł. Julian Rogoziński, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1956
- Brandli, Fabrice, « Guerre et paix », *Dictionnaire critique de l'utopie au temps des Lumières*, éd. Bronisław Baczko, Michel Porret, François Rosset, Chêne-Bourg, Georg Éditeur, 2016
- Casanova, Giacomo, *Icosameron ou Histoire d'Edouard et d'Elisabeth qui passèrent quatre-vingts [sic] un ans chez les Mégamicres habitans aborigènes du Protocosme dans l'intérieur de notre globe*, Paris, Éditions d'Aujourd'hui, 1986
- Chagniot, Jean, *Guerre et société à l'époque moderne*, Paris, Presses universitaires de France, 2001, <https://doi.org/10.3917/puf.chagn.2001.01>
- Fontenelle, Bernard Le Bouyer de, *La République des philosophes, ou Histoire des Ajaoiens. Ouvrages posthumes de Mr. de Fontenelle*, Genève, s. n., 1768
- Holberg, Ludvig, *Voyage de Nicolas Klimius dans le monde souterrain*, tr. M. de Mauvillon, Copenhague, Jacques Preuss, 1741
- Penser la guerre au XVIIe siècle*, éd. Ninon Grangé, Saint Denis, Presses universitaires de Vincennes, 2012
- Racault, Jean-Michel, « Voyages imaginaires aux Antipodes et fictions théologico-politiques de l'Âge Classique », *Trois récits utopiques classiques*, éd. Jean-Michel Racault, Saint-Denis de la Réunion, Presses Universitaires Indianocéaniques, 2020, s. 7-20
- Racault, Jean-Michel, *L'utopie narrative en France et en Angleterre, 1675-1761*, Oxford, The Voltaire Foundation, 1991
- Racault, Jean-Michel, *Nulle part et ses environs : Voyage aux confins de l'utopie littéraire (1657-1802)*, Paris, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2003
- Rétif de la Bretonne, Nicolas Edme, *La Découverte australe par un Homme-volant, ou Le Dédale français*, Paris, s. n., 1781
- Swift, Jonathan, *Gulliver's Travels*, ed. Peter Dixon, John Chalker, Harmondsworth, Penguin Classics, 1985
- Tiphaigne de la Roche, Charles-François, *Giphantie*, Paris, Nicolas-François Moreau, 1760

Stanisław Świtlik, asystent na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II oraz doktorant na Uniwersytecie Warszawskim. Przygotowuje rozprawę doktorską dotyczącą utopijnych i metafizycznych struktur w powieści Giacomo Casanovy *Icosameron* (1787). Oprócz literackich ścieżek oświeceniowych awanturników zajmuje się wymianą myśli i idei wśród francuskojęzycznych elit w XVIII wieku. Współpracuje przy nowym wydaniu korespondencji króla Stanisława Augusta i pani Geoffrin. Autor kilku artykułów poświęconych utopiom XVII i XVIII wieku.